

Mladen Kovačević*

UZROCI DUBOKE EKONOMSKE KRIZE U SRBIJI

Sažetak: Srbija se nalazi u dubokoj ekonomskoj krizi koja se ispoljava preko smanjenja bruto domaćeg proizvoda, drastičnog pada industrijske proizvodnje, drastičnog pada građevinske aktivnosti, znatnog pada investicija, visokog smanjenja izvoza, uvoznog reproduccionog materijala, a posebno opreme, ogromne nelikvidnosti u privredi, sve većeg broja preduzeća sa blokiranim računima, izraženom povećanju nezaposlenih lica i lica koja žive u bedi itd.

Svetska ekonomska kriza jeste doprinela eskalaciji ekonomske krize u Srbiji. Međutim, znatno veći doprinos toj krizi ima društvena kriza, a posebno pogrešan model privrednih reformi koji je usvojen i koji se primenjuje od početka 2001. godine.

Društvena kriza je posebno teška u sferi politike i pravnog sistema. Vrednosni sistem se urušio, a posebno je pao moral na svim nivoima. Demografska kriza dobija sve veće razmere.

Najvažniji uzrok teške ekonomske krize je pogrešan koncept reformi koji se forsira od početka 2001. godine i koji ima vrlo ozbiljnu konstrukcionu grešku, pa je njegova primena dovela privredu u stanje tzv. „holandske bolesti“, što se najbolje ispoljava kroz poražavajuće razne pokazatelje njene konkurentnosti.

Neprihvatljiva je, vrlo štetna, pa i opasna iluzija zvaničnika i brojnih ekonomista da je ekonomska kriza u zemlji isključivo posledica svetske ekonomske krize i da će ona relativno brzo biti prevaziđena.

Krajnje je vreme da predsednik Srbije, uz maksimalnu saradnju sa naučnim asocijacijama, okupi tim vrhunskih stručnjaka iz više naučnih disciplina koji bi formulisali optimalnu strategiju društvenih i privrednih reformi koja bi se, nakon svestrane rasprave u novoj vladi i novom parlamentu, prihvatila i dosledno sprovodila.

Ključne reči: ekonomska i društvena kriza, koncept reformi, spoljni dugovi, deficit platnog bilansa

CAUSES OF DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA

Abstract: Serbia is in deep economic crisis which is manifested through the reduction of the gross domestic product, a drastic fall in industrial production, the drastic fall of construction activity, a significant decrease of investment, high reduction of exported and imported reproductive material, especially equipment, tremendous illiquidity in companies, an increasing number of companies with restricted accounts, a marked increase in the number of unemployed people and people living in poverty, etc.

Global economic crisis did contribute to the escalation of the economic crisis in Serbia. However, much greater contribution to the crisis has a social crisis, and especially the wrong model of economic reform that was adopted and in force since the beginning of 2001.

The social crisis is particularly severe in the sphere of politics and legal system. The value system has collapsed, and level of moral has significantly decreased in all spheres. Demographic crisis is becoming more and more large-scaled.

The most important cause of severe economic crisis is the wrong concept of reform that has been forced since the beginning of 2001, and which has very serious constructional error, therefore its application has led the economy into a state called "Dutch disease", which is best manifested through various devastating indicators of its competitiveness.

* prof. dr Mladen Kovačević, redovni član Akademije ekonomskih nauka

Officials and many economists have an illusion that an economic crisis in the country is solely a consequence of the global economic crisis, and that it will fairly quickly be overcome. The illusion is unacceptable, very harmful and even dangerous.

It is high time that the President of Serbia, with the maximum cooperation with scientific associations, gathers a team of top experts from multiple disciplines that would formulate the optimal strategy for social and economic reforms that would, after serious debate in the new government and the new parliament be adopted and consistently implemented.

Key words: economic and social crisis, reforms concept, external debts, payment balance deficit

Uvod

Srbija se nalazi u dubokoj ekonomskoj krizi, a zvaničnici, a nažalost, i mnogi ekonomisti i dalje tvrde da je u pitanju samo recesija i da je to posledica svetske ekonomske krize. Neki od zvaničnika čak tvrde da smo uspeli da izbegnemo ekonomsku krizu i da je počeo izlazak iz recesije.

Cilj ovog rada je da pokaže da se Srbija zaista nalazi u dubokoj ekonomskoj krizi, da ukaže na uzroke te krize i da, ukoliko, predloži mere za prevazilaženje vrlo teškog stanja u privredi Srbije.

1. Osnovni pokazatelji ekonomske krize

Od početka oktobra prošle godine, pa zaključno sa krajem septembra tekuće godine privredne performanse Srbije dramatično su pogoršane, što pokazuju sledeći podaci:

- Od završetka prvog kvartala prošle godine, pa do početka 2009. godine bruto domaći proizvod je bitno usporio rast, a u prva dva kvartala tekuće godine zabeleženo je njegovo smanjenje. U prvom kvartalu ove godine bruto domaći proizvod je bio za oko 3,5% manji nego u istom periodu prethodne godine¹. Procenjuje se da je u drugom kvartalu BDP, u odnosu na isti period prošle godine takođe smanjen za oko 4,4%². Uz to, vrlo je verovatno da bi taj pad bio još veći kada bi Republički zavod za statistiku koristio adekvatniju metodologiju³.
- U poslednjem kvartalu prošle godine industrijska proizvodnja, u odnosu na isti kvartal 2007. godine, bila je manja za 5%, u prvom kvartalu tekuće godine, njen međugodišnji pad je iznosio čak 16,9%, a u drugom kvartalu za čak 18,2%. Međugodišnji pad prerađivačke industrije u poslednjem kvartalu prošle godine je iznosio oko 6%, u prvom kvartalu tekuće godine čak 22,1%, a u drugom kvartalu za oko 21%.
- U prvom kvartalu tekuće godine građevinarstvo je, u odnosu na isti period prošle godine, imalo smanjenje aktivnosti od čak 50%, a međugodišnji pad u drugom kvartalu je iznosio oko 20%, a vrednost ugovorenih poslova u prvoj polovini tekuće godine je za čak 45,5% manja nego u istom periodu prošle godine, što znači da će aktivnost u ovom sektoru i u narednim mesecima biti znatno niža nego u istom periodu prethodne godine.
- Zahvaljujući vrlo visokom uvozu ostvarenom u prošloj godini u solidnoj poljoprivrednoj proizvodnji, trgovina je zabeležila manje smanjenje nego što bi se moglo očekivati ako se ima u vidu drastičan pad uvoza i industrijske proizvodnje. Naime, međugodišnji pad trgovine iznosio je u prvom kvartalu ove godine 6,2%, a u drugom pad je iznosio oko 5%, a u prvih sedam meseci, u odnosu na isti period prošle godine, pad je iznosio oko 5,5%.
- Zbog drastičnog smanjenja spoljnotrgovinske razmene, posebno uvoza, veoma visokog pada industrijske proizvodnje i građevinarstva, osetnog smanjenja priliva stranog kapitala i pada životnog standarda stanovništva, i u ostalim sektorima usluga došlo je do znatnog smanjenja aktivnosti.
- I sektor bankarstva, koji je u prethodnim godinama i pored teškog stanja u privredi gledano u celini, ostvarivao ogromne zarade i ekstra profite (što je, samo po sebi apsurd), krajem prošle i u prvoj polovini ove godine zapao u ne male probleme. To je samo delom posledica povlačenja preko milijardu evra devizne štednje do čega je došlo krajem prošle godine. Delom je to posledica i osetnog povećanja (za oko 30%) klijenata koji kasne u servisiranju svojih obaveza po osnovu uzetih

¹ *Kvartalni monitor*, april–jun 2009, str. 10.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

kredita. Ipak, osnovni uzrok što je profit banaka u prvoj polovini godine prepolovljen i što je 12 (od 33) banaka imalo gubitke jeste sve teže stanje u privredi, sve veća nelikvidnost preduzeća, povećanje broja nezaposlenih lica i pad standarda velikog broja stanovnika Srbije, kao i znatno smanjene mogućnosti dobijanja novih kredita u inostranstvu i njihovog plasmana u Srbiji.

- U prvih sedam meseci tekuće godine robni izvoz, izražen u evrima, bio je za čak 23,5% manji nego u istom periodu prošle godine. U isto vreme robni uvoz, takođe izražen u evrima, bio je za čak 31,0% manji, uvoz reprodukcionog materijala takođe manji za 24,6%, a opreme čak za 38,6%. Ili, u julu, robni izvoz, izražen u evrima, bio je za čak 25,8%, a robni uvoz za čak 36,7% manji nego u istom mesecu prošle godine.
- Zahvaljujući povoljnim vremenskim uslovima u drugoj polovini tekuće godine, a naročito odličnom rodu voća, poljoprivredna proizvodnja će u tekućoj godini verovatno zabeležiti rast fizičkog obima, što skriva tešku krizu ovog sektora. Zbog vrlo niskih cena niza poljoprivrednih proizvoda, pogoršanja odnosa tih cena i cena proizvoda i usluga koje se koriste u toku jednog ciklusa poljoprivredne proizvodnje i osetnog kresanja budžetskih subvencija za poljoprivredu prilikom poslednjeg rebalansa budžeta, finansijski položaj poljoprivrede je vrlo težak, što dodatno destimuliše poljoprivredne proizvođače, a takođe pojačava dramatičan proces tzv. „bele kuge” i pražnjenja sela, kako u Vojvodini, tako i u Šumadiji, zapadnoj, a posebno Istočnoj i Južnoj Srbiji. Broj potpuno pustih sela je i sada vrlo veliki, a u mnogima živi samo staračko stanovništvo, i sa sadašnjom politikom prema poljoprivredi i ruralnom razvoju taj ogroman problem će se pojačavati, pa će se to vrlo nepovoljno odražavati na poljoprivredu i ponudu poljoprivredno-prehrambenih proizvoda.
- U prvih sedam meseci investicije u Srbiji su smanjene za preko 20%.
- Strane direktne investicije, izražene u američkom dolaru, u prvih sedam meseci, u odnosu na isti period prošle godine, su smanjene za čak 45% i iznosile su samo 906 miliona dolara, a bile bi znatno manje da nije realizovana, ranije ugovorena, prodaja NIS-a.
- Inflacija, izražena kroz indeks potrošačkih cena u prvih sedam meseci, u odnosu na isti period prošle godine, iznosila je 9,1%.
- Prema podacima Privredne komore Srbije, od kraja februara pa do početka septembra broj privrednih subjekata čiji su računi blokirani je povećan za 15,5% i prešao je 62.000.
- Suma nenaplaćenih potraživanja vrlo dinamično raste i sredinom septembra je prešla 260 milijardi dinara.
- Zbog svega prethodno navedenog, nelikvidnost u privredi je dostigla enormne razmere.
- Problem budžetskog deficita postaje sve ozbiljniji i biće dobro ako ne pređe 5,5% BDP.
- U prvih sedam meseci Srbija, odnosno njena preduzeća nisu bila u stanju da uredno servisiraju spoljne dugove, pa se može reći da se ona *de facto* nalazi u dužničkoj krizi. Zbog odlaganja servisiranja starih i uzimanja novih kredita u inostranstvu, spoljni dug, koji je i inače bio vrlo visok, nastavlja rast i krajem jula je dostigao gotovo 22 milijarde evra.
- Po najnovijoj rang listi zemalja po konkurentnosti privreda (objavljenoj 8. 09. 2009. g.) Srbija se našla tek na 93. mestu, tj. pala je za osam mesta u odnosu na prošlu godinu. Šokantno je da se na toj listi ispred nje našle i sledeće zemlje: Tunis (40. mesto), Barbados (44), Indija (49), Jordan (50), Indonezija (54), Mauricijus (57), Turska (61), Crna Gora (62), Bocvana (66), Kolumbija (69), Maroko (73), Namibija (74), Vijetnam (75), El Salvador (77), pa čak i Šri Lanka (79), Gambija (81), Ukrajina (82), Makedonija (84), Trinidad i Tobago (86), Honduras (89), Gruzija (90), Jamajka (91) i Senegal (92)⁴.
- Iako je došlo do izvesnog oporavka, indeks prosečne vrednosti akcija najboljih preduzeća – BELEX 15 je u julu ove godine bio za čak 75% niži nego u istom mesecu prethodne godine.
- Kao posledica svega prethodno navedenog, ali i zbog zloupotrebe svetske krize i vrlo slabe zaštite zaposlenih, broj nezaposlenih lica u Srbiji od početka oktobra prošle godine do početka septembra tekuće godine povećan je za gotovo 250 hiljada lica i dostigao je ogromnu brojku od 760 hiljada lica.

⁴ www.weforum.org

Uz to, drastično je povećan broj lica koja su radila a nisu bila prijavljena a sada su ostala bez posla. I nema dileme – broj nezaposlenih lica u narednim mesecima, pa i u idućoj godini će se dalje povećavati.

- Prema Republičkom zavodu za statistiku, broj siromašnih lica, odnosno lica koja žive u bedi dostigao je skoro 700 hiljada, tj. 9,2% građana Srbije.
- I pored svega navedenog, potpredsednik Vlade i ministar za ekonomiju i regionalni razvoj tvrdi da smo „izbegli upadanje u krizu”. Drugi zvaničnici, od predsednika Srbije, premijera i ministara u Vladi, tvrde da je ekonomska kriza u Srbiji samo posledica svetske ekonomske krize i da su obe te krize počele da se prevazilaze, što je, bar kada se radi o krizi u Srbiji – neprihvatljivo, pa i štetno i opasno. Nema spora da je svetska ekonomska kriza doprinela eskalaciji ekonomske krize u Srbiji, ali je, po našem dubokom ubeđenju, kriza u Srbiji pre posledica društvene krize i pogrešnog koncepta privrednih reformi i mera ekonomske politike, što ćemo u tekstu koji sledi, u najkraćim crtama, pokušati dokazati.

2. Doprinos svetske ekonomske krize ekonomskoj krizi u Srbiji

Pored zvaničnika i brojni ekonomisti ističu da je ekonomska kriza u Srbiji nastala kao posledica svetske ekonomske krize, što je, po mom dubokom ubeđenju potpuno neprihvatljivo i vrlo štetno. Već i sama činjenica da su mnoge od prethodno navedenih zemalja čije su privrede po konkurentnosti ispred Srbije čak i više pogođene svetskom ekonomskom krizom od Srbije, a nisu pale na taj rang listi, a neke su čak i poboljšale svoju poziciju, govori u prilog tvrdnji da se svi prethodno navedeni poražavajući nalazi ne bi smeli objašnjavati samo tom krizom.

Svakako da je svetska ekonomska kriza po nizu osnova uticala na izvoz proizvoda i usluga iz Srbije, a time doprinela padu proizvodnje, pre svega industrijske, što se moralo nepovoljno odraziti na zaposlenost u tom sektoru.

Osetno smanjenje izvoza indirektno je pogodilo i niz domaćih isporučilaca sirovina i reprodukcioni materijala koja se ugrađuju u izvozne proizvode.

Svetska ekonomska kriza imala je za posledicu veći ili manji pad cena na svetskom tržištu niza proizvoda koji u strukturi izvoza Srbije imaju visoko učešće, a među njima se posebno ističu proizvodi crne i obojene metalurgije. Kao ilustraciju, navedimo da je prosečna jedinična vrednost izvoza Srbije u prvih sedam meseci ove godine bila za oko 21,5% niža nego u istom periodu 2008. godine. Drastičan pad cena niza proizvoda na svetskom tržištu, uz znatno smanjenje tražnje na tom tržištu, destimulisalo je proizvodnju za izvoz, a pre svega zbog toga, najveći izvoznik iz Srbije US Steel Serbia morao je da obustavi rad na obe visoke peći u Smederevu. I kao posledica toga, izvoz gvožđa i čelika u prvom kvartalu ove godine je bio za 54%, a u drugom kvartalu za 72,7% manji nego u odgovarajućem kvartalu prošle godine. Ili, izvoz obojenih metala je u prvom kvartalu bio za 48,4%, a u drugom za 41,1% manji nego u istim kvartalima prošle godine.

S obzirom na to da je odnos uvoza robe i usluga i BDP krajem drugog kvartala prošle godine prešao 50%, drastičan pad uvoza u periodu od početka oktobra prošle do kraja septembra ove godine, teško je pogodio preduzeća koja se isključivo bave uvozom ili im uvoz čini veći deo njihove ukupne delatnosti. Međutim, zahvaljujući drastičnom padu cena na svetskom tržištu niza najvažnijih uvoznih proizvoda, kao što su nafta, gas, sirovine iz sektora crne i obojene metalurgije, mnogi uvoznici su mogli potpuno ili u većoj meri kompenzirati smanjenje fizičkog obima uvoza.

Zbog svetske ekonomske krize, strane direktne investicije, kako u svetskim okvirima tako i u slučaju priliva u Srbiju, znatno su smanjeni. Međutim, drastičan pad priliva tzv. stranih direktnih investicija u Srbiju u prvih devet meseci je većim delom posledica znatnog pogoršanja u sferi političke, pravne i makroekonomske oblasti, o čemu će kasnije biti više reči.

Zbog svetske ekonomske krize, veliki broj građana Srbije koji rade u inostranstvu je ostao bez posla i to se moralo nepovoljno odraziti na dotok doznaka. Međutim, pošto se u statističkoj stavci „tekući transferi”, pored doznaka, uključuje nova devizna štednja i pošto ta štednja, zahvaljujući vraćanju u banke uzete devizne štednje (u poslednjem kvartalu prošle godine), raste neto iznos tih transfera, tj. u celini je čak i veći nego što je bio u istom periodu prošle godine.

U uslovima sve jače svetske ekonomske krize i ekonomske i društvene krize u Srbiji, preduzeća i banke locirane u Srbiji susreli su se sa znatno pogoršanim uslovima za dobijanje novih kredita u inostranstvu. Zbog toga je u prvih sedam meseci iznos korišćenih dugoročnih i srednjoročnih stranih kredita iznosio 2,3 milijarde dolara, tj. bio je za oko 25% manji nego u istom periodu prošle godine. S druge strane, i pored padanja u docnju u servisiranju spoljnih dugova mnogih preduzeća, iznos isplaćenih anuiteta je u prvih sedam meseci ove godine bio čak i veći nego u istom periodu prošle godine, pa je neto suma dugoročnih i srednjoročnih kredita u tom periodu iznosila samo 266 miliona dolara tj. bila je 5,5 puta manja nego u istom periodu prošle godine.

U tekućoj godini, zbog svega prethodno navedenog, posebno su se smanjile mogućnosti dobijanja novih kratkoročnih kredita. S druge strane, prispeli iznos anuiteta po osnovu ranije korišćenih kratkoročnih kredita je bio znatno veći nego u istom periodu prošle godine. Zbog svega toga, i pored kašnjenja u servisiranju kredita ove vrste, saldo kratkoročnih kredita u prvih sedam meseci tekuće godine je negativan – 471 milion dolara.

Smanjenje priliva deviza po osnovu novih kredita i tzv. stranih direktnih investicija, a vrlo verovatno i doznaka naših građana zaposlenih u inostranstvu moralo se po nizu osnova nepovoljno odraziti na privredu i deviznu situaciju u zemlji, jer su Srbija i njena privreda, potpuno nepotrebno, tragično postale narkomanski zavisne od stranog kapitala.

Srbija je imala i koristi od svetske ekonomske krize. Smanjenje cena niza uvoznih proizvoda imalo je za posledicu smanjenje vrednosti uvoza, a to je rezultiralo i smanjenjem spoljnotrgovinskog deficita, koji je, izražen u dolarima, u prvih sedam meseci smanjen za čak 39%. To smanjenje je većim delom nastalo po osnovu većeg fizičkog smanjenja fizičkog obima uvoza od smanjenja fizičkog obima izvoza (21,8% prema 19,7%), ali sa stanovišta rasta i razvoja privrede nije dobro što je fizički obim uvoza reproduccionog materijala smanjen za 21,5%, a opreme za čak 41,1%. Srbija, odnosno izvoznici bili su pogođeni padom cena njihovih proizvoda. Prema istraživanju Republičkog zavoda za statistiku indeks prosečne vrednosti izvoza u prvih sedam meseci bio je za 21,5% niži nego u istom periodu prošle godine. Međutim, sa stanovišta zemlje u celini, pad cena izvoznih proizvoda bio je više nego kompenziran još većim padom cena mnogih proizvoda koji imaju vrlo visoko učešće u strukturi robnog uvoza (posebno nafte). Naime, prema tim istraživanjima, prosečna jedinična vrednost uvoza u prvih sedam meseci bila je niža za 23,2% nego u prvih sedam meseci prošle godine. Dakle, odnos cena razmene sa inostranstvom bio je pozitivan, tj. iznosio je 102,3%. Ako se ima u vidu da je u prošloj godini uvoz bio duplo veći od izvoza, devizni efekat poboljšanja odnosa razmene, pogotovu u uslovima ogromne potrebe za devizama, jeste značajan.

Zbog smanjenja odliva deviza po osnovu usluga, i negativan saldo u razmeni usluga je u prvih sedam meseci iznosio samo 9 miliona dolara, tj. bio je preko 9 puta manji nego u istom periodu prošle godine. Sve to, uz rast nove devizne štednje, imalo je za posledicu da je negativan saldo tekućeg računa platnog bilansa u prvih sedam meseci tekuće godine iznosio samo nešto preko milijarde dolara, tj. iznosio je samo 29% negativnog salda ostvarenog u istom periodu prošle godine.

Dodajmo na kraju da je svetska ekonomska kriza doprinela smanjenju olakog zaduživanja preduzeća u inostranstvu i da nije bilo krize, spoljni dug Srbije bi sada bio preko 25 milijardi evra, ili preko 35 milijardi dolara. Da nije bilo svetske ekonomske krize Srbija ne bi dobila toliki iznos kredita i pomoći od MMF, drugih međunarodnih finansijskih institucija i Evropske unije i nekih zemalja van nje, pa bi devizne rezerve zemlje, zbog svega navedenog, bile na nižem nivou.

Na osnovu svega izloženog, može se zaključiti da se teška ekonomska kriza u Srbiji samo delimično može objašnjavati svetskom ekonomskom krizom. I zato su neprihvatljive tvrdnje zvaničnika, a nažalost, i mnogih ekonomista da je svetska ekonomska kriza, maltene, jedini uzročnik teške ekonomske krize u zemlji. One su opasne jer stvaraju iluziju da će sa mogućim, ali krajnje neizvesnim, oporavkom svetske privrede – problem ekonomske krize u Srbiji biti rešen. Nažalost, po našem dubokom ubeđenju, teška ekonomska kriza u Srbiji neće biti uspešno rešena sve dok postoji teška društvena kriza i dok se forsira potpuno neadekvatan model tranzicije i mere ekonomske politike, o čemu će, u kratkim crtama, biti reči u tekstu koji sledi.

3. Efekti društvene krize na ekonomsku krizu u Srbiji

I za vreme tzv. samoupravnog socijalizma društvena kriza u Srbiji je bila vrlo ozbiljna. Ona je drastično pogoršana u vreme devetogodišnjih sankcija Ujedinjenih nacija i vazdušne agresije NATO-a, raspada zemlje,

doseljavanjem ogromnog broja izbeglica, odlaskom vrlo velikog broja mladih ljudi u inostranstvo, što je sve skupa bilo praćeno drastičnim smanjenjem bruto domaćeg proizvoda, drastičnim povećanjem broja nezaposlenih i siromašnih, urušavanjem vrednosnog sistema, padom morala, sve većom krizom svih institucija, sve većim udaljavanjem od pojma pravne države i sl.

I nakon važnih društvenih promena, tj. od početka 2001. godine, društvena kriza u Srbiji je u mnogim elementima prevazišla onu sa kraja prošlog veka. Pošto je naša preokupacija ekonomska kriza, ovde ćemo ukazati samo na, po našem mišljenju, najvažnije elemente društvene krize.

Sve najvažnije državne institucije se nalaze u vrlo ozbiljnoj krizi – od parlamenta, Vlade, sudstva i lokalne uprave. Po najnovijoj rang listi Svetskog ekonomskog foruma Srbija se po razvijenosti i kvalitetu institucija, nalazi tek na 110. mestu (od 133 zemlje), pa je poverenje u te institucije, u reforme koje one sprovode sve manje. Ili, po pristrasnosti državnih organa pri donošenju odluka, Srbija se nalazi čak na 112. mestu liste tog Forumu. Po olakom trošenju od strane državnih institucija, po istom izboru, Srbija se nalazi na čak 104. mestu, a po obimnosti državne regulative na čak 129. mestu, tj. samo četiri zemlje su bile iza nje. Prema najnovijoj rang listi Svetskog ekonomskog foruma, Srbija se po poverenju u političare nalazi na tek 97. mestu u odnosu na prošlogodišnju listu pala je za 12 mesta.

Po najnovijoj rang listi Svetskog ekonomskog foruma Srbija se po nezavisnosti sudstva nalazi tek na 110. mestu, a po efikasnosti zaštite legalnog poretka tek na 115. mestu. Po zaštiti prava manjinskih akcionara Srbija se sada nalazi tek na 128. mestu, tj. samo je u pet zemalja sa te liste stanje u toj oblasti teže. Dodajmo da se po efikasnosti legalnih institucija u rešavanju društvenih konflikata Srbija nalazi tek na 124. mestu i u odnosu na prošlogodišnju listu pala je za čak 22 mesta. Ili, po zaštiti prava svojine ona se nalazi tek na 111. mestu. S druge strane, po organizovanom kriminalu ona se nalazi na vrlo visokom 109. mestu, tj. ona je pogoršala svoju poziciju u odnosu na prethodnu godinu za 12 mesta. Sa tim ide rast korupcije na svim nivoima, pa je po najnovijem nalazu Svetskog ekonomskog foruma, ona postala najvažniji ograničavajući faktor za razvoj biznisa.

Kao izraz nepoverenja u državne institucije i banke, po relativnoj veličini nacionalne stope štednje Srbija se nalazi tek na 123. mestu, tj. iza nje se nalazi samo deset zemalja.

Dodajmo da je surovi kapitalizam koji se od početka 2001. god. forsira u Srbiji, doveo do vrlo teške krize i u samim preduzećima. Iz podataka Svetskog ekonomskog foruma sledi da je Srbija po kvalitetu odnosa radnika, menadžera i poslodavaca tek na 113. mestu, po poverenju u profesionalni menadžment tek na 118. mestu, po efikasnosti upravnih odbora tek na 120. mestu, a po etici preduzeća na 110. mestu. Kao posledica svega toga je i nalaz tog Forumu po kome se Srbija po obrazovanju zaposlenih nalazi tek na 120. mestu.

I kao posledica svega toga, a posebno zbog sve jače ekonomske krize u zemlji i sve veće nezaposlenosti, po najnovijoj rang listi Svetskog ekonomskog foruma, Srbija se po relativnoj veličini „odliva mozgova” nalazi čak na drugom mestu, tj. samo je jedna zemlja u gorjoj poziciji.

Kriza je posebno teška kada je u pitanju pravna sfera, odnosno pravni sistem.

Ustav Srbije ima niz slabosti, on se *de facto* ne primenjuje na Kosovu i Metohiji a neke njegove odredbe se ne poštuju ni u Srbiji. Ustavni sud već dugo nije kompletiran, pa delom zbog toga, on je vrlo neefikasan. Uz to, njegove odluke se često osporavaju, pa čak i ne sprovode.

Mnogi zakoni koji direktno i indirektno regulišu i utiču na privredu ili su vrlo problematični ili nisu još ni doneti. U tom pogledu eklatantan je primer Zakon o denacionalizaciji. Prošlo je već devet godina od važnog društvenog prevrata u Srbiji i napuštanja socijalizma, a taj zakon još nije donet, čak nije doneta odluka da se nacionalizovana imovina u procesu privatizacije ne prodaje. I pošto u toj oblasti vlada princip „uzmi sve što ti život pruža” dosta te imovine je prodato i dalje se prodaje. To je eklatantan dokaz da privatna imovina u Srbiji nije svetinja. Naprotiv, ona se vrlo malo štiti i po Svetskom ekonomskom forumu Srbije i po zaštiti imovine i zaštiti vlasničkih prava nalazi se tek na 111. mestu i za tri mesta je pala u odnosu na prošlogodišnju listu. Dodajmo da se, po istom izvoru, Srbija po zaštiti intelektualne svojine nalazi tek na 101. mestu, tj. samo je od 32 zemlje stanje u tom domenu nepovoljnije. I zbog toga se u Srbiji malo štedi, malo investira kako od strane domaćih tako i od strane stranih pravnih i fizičkih lica.

Mnogi sudovi u Srbiji su vrlo neefikasni, ogroman broj velikih afera nije rešen, a to je posledica činjenice da se njihova samostalnost i objektivnost vremenom čak i smanjuju. Po Svetskom ekonomskom forumu, Srbija se po samostalnosti sudova nalazi tek na 110. mestu rang liste od 133 zemlje i pala je za četiri mesta u

odnosu na prošlu godinu. Po efikasnosti legalnih institucija u rešavanju društvenih konflikata, po tom Forumu, Srbija se nalazi tek na 124. mestu.

Način na koji se formulišu i donose zakoni je u pravnim državama nezamisliv, a u Srbiji često praktikovan, što rezultira donošenjem niza zakona sa mnogo slabosti i to stvara vrlo ozbiljne probleme u primeni i dovodi do njihovih čestih izmena.

Sve u svemu, Srbija je daleko, a u mnogim elementima sve dalje od pojma pravne države i to se direktno i indirektno vrlo nepovoljno odražava na privredne performanse. To je najvećim delom posledica vrlo velikih nedostataka političkog sistema, izbornog sistema, ali i negativne selekcije kadrova u sferi politike, njihovog egoizma i nebrige za opšte društvene interese. Zbog svega toga, poverenje naroda u društvene i privredne reforme i političare u Srbiji je sve manje. Tako, na primer, u jednoj anketi sprovedenoj sredinom ove godine preko 55% ispitanika je smatralo, kada su u pitanju društvene i privredne reforme, da Srbija nije, a oko 28% njih da jeste na pravom putu. Ili, po najnovijoj rang listi poverenja u političare (Svetskog ekonomskog foruma) Srbija se nalazi tek na 97. mestu i u odnosu na prošlu godinu pala je za 12 mesta. Poverenje i privrede i stanovništva u parlament, sadašnju Vladu i njene mere ekonomske politike je izuzetno nisko. To pogotovo važi i kada je u pitanju poverenje u ministre koji se nalaze na čelima ministarstva zaduženih za privredu. Zbog svega toga, čak i kad bi Vlada i parlament donosili dobre mere, njihova primena ne bi dala željene efekte, a pošto su one, uz to, često vrlo problematične čak i vrlo loše – rezultati moraju biti razočaravajući.

Iz prethodno navedenih podataka jasno proizilazi da se u Srbiji vrednosni sistem urušio i da se nalazi u teškoj krizi. U tom sistemu moral se na svim nivoima, drastično srozao. Kakav je moral vlade i parlamenata u Srbiji koji su isključivo doprineli enormnom bujanju državne birokratije i to, pre svega, na bazi političke podobnosti? Kakav je moral poslanika kada vrlo veliki broj nije prisutan u Skupštini čak i kada se razmatraju vrlo važni zakoni. Kako se može govoriti o moralu poslanika ako oni pri odlučivanju o vrlo važnim pitanjima ne glasaju po svom ubeđenju već po diktatu vrha njihovih stranki. Kakav je moral Vlade Srbije vidi se i po činjenici da ni jedna od njih posle 2000. godine nije podnela Završni račun budžetskog prihoda i rashoda, a svojim činjenjem ili nečinjenjem onemogućavaju normalan rad revizorske komisije. Ili, sama činjenica da gotovo sve stranke kriju izvore prihoda i svoje sponzore govori o njihovom moralu, bolje reći nemoralu. Na kraju, kakav je moral sadašnje Vlade ako se dodatno znatno zadužuje u inostranstvu, a da servisiranje ogromnog postojećeg i tog novog duga prenese na buduće generacije. I u mnogim lokalnim upravama moral se takođe potpuno urušio. I kada je takvo stanje na najvišim nivoima, postaje „normalno” da se moral sve većeg broja građana Srbije znatno srozao, što se vidi i po nedostatku mesta u kazneno-popravnim zavodima, tj. zatvorima. I pored toga, nasilje u Srbiji jača, što je samo još jedan od pokazatelja teške društvene krize koja po nizu osnova teško pogađa privredu.

Uz sve prethodno navedeno, Srbija se susreće sa ozbiljnim demografskim problemom koji, u uslovima ogromne nezaposlenosti, nije ozbiljno shvaćen. Navedimo samo da u Srbiji godišnje umre tridesetak hiljada lica više nego što se rodi. Srbija spada u nekoliko zemalja Evrope sa najvećom prosečnom starošću stanovništva. Broj penzionera raste, a broj zaposlenih se smanjuje i vrlo je verovatno da će već iduće godine njihov broj biti izjednačen. Uz to, brzo dolaze godine kada za penzionisanje stižu generacije rođene u vreme tzv. „bejbi buma”, tj. posle Drugog svetskog rata. Uz sve to, po najnovijim nalazima Svetskog ekonomskog foruma, zbog ekonomske i društvene krize, „odliv mozgova” u inostranstvo se pojačava i prosto je neverovatno da je samo jedna (od 133 zemlje) sada u gore položaju kada se radi o relativnoj veličini odlaska mladih, visoko obrazovanih ljudi u inostranstvo. Demografski problemi i „odliv mozgova” u inostranstvo (ili u Beograd i Novi Sad) su posebno dramatični u Istočnoj i Južnoj Srbiji, a vrlo su ozbiljni i u Zapadnoj, kao i u Šumadiji, i Vojvodini i sada su, a pogotovo će u budućnosti biti vrlo ozbiljan ograničavajući faktor rasta i razvoju privrede.

4. Pogrešan koncept reformi – osnovni uzrok ekonomske krize u Srbiji

Nakon devetogodišnjih sankcija, raspada zemlje, dezinvestiranja i vazdušne agresije NATO-a, stanje u privredi Srbije je bilo katastrofalno. Dovoljno je samo napomenuti da se u periodu od 1990. do 2000. godine bruto domaći proizvod više nego prepolovio, da se industrijska proizvodnja smanjila za čak 70%, da se izvoz robe i usluga sveo na samo 25% nivoa iz 1990. godine i da je broj nezaposlenih (i pored veštačkog održavanja zaposlenosti, tj. prikrivene nezaposlenosti) iznosio oko 720.000 lica (sa nezaposlenim licima sa Kosova i Metohije) i da se životni standard ogromnog broja ljudi drastično smanjio.

Kao i kod svake revolucije, i nakon važnog društvenog prevrata u Srbiji početkom oktobra 2000. godine, na vrhu političke piramide našle su se vrlo problematične ličnosti, kako u pogledu znanja, sposobnosti, širine vidika tako i u pogledu morala. U tim turbulentnim vremenima, problematika ekonomskih reformi i mera ekonomske politike prepuštena je grupi ekonomista vrlo skromnih znanja i njima su dodeljeni resori koje oni u svojoj dotadašnjoj profesionalnoj karijeri nisu izučavali. Tako, pravnik po osnovnom obrazovanju, profesor predmeta „Politička ekonomija” (kasnije preimenovan u „Osnovi ekonomije”), prof. dr M. Labus, kako za sebe reče „vizionar” ekonomskih reformi, postaje u Saveznoj vladi ministar za ekonomske odnose sa inostranstvom. Docent dr Goran Pitić koji je predavao „Ekonomsku istoriju sveta” postaje ministar za ekonomske odnose sa inostranstvom u Vladi Srbije. Magistar M. Dinkić, koji je bio asistent na predmetu „Privredni razvoj”, postaje guverner Narodne banke Jugoslavije. Magistar B. Đelić koji se „proslavio” kao deo tima Džefri Saksa u koncipiranju privrednih reformi u Rusiji i Poljskoj, postaje ministar za finansije u Vladi Srbije. A. Vlahović, do tada nepoznat u stručnoj javnosti, asistent na Ekonomskom institutu, postaje ministar za privredu i privatizaciju, a takođe do tada nepoznat stručnoj javnosti dr M. Cvetković postaje direktor Agencije za privatizaciju. Zbog vrlo skromnog znanja, verovatnog osećanja inferiornosti u odnosu na savetnike iz međunarodnih finansijskih institucija i želje da se SR Jugoslavija što pre vrati u okrilje tih institucija, samozvani „vizionari” privrednih reformi odmah su prihvatili neoliberalni koncept privrednih reformi i mera ekonomske politike koji je, sem Slovenije i delom Češke Republike, nametnut svim zemljama u tranziciji i na kraju i Srbiji. Krajem 2000. i početkom 2001. godine u međunarodnim finansijskim institucijama, pre svega, u MMF i Svetskoj banci, a posebno u SAD i V. Britaniji, koncept neoliberalnog kapitalizma se smatrao kao kraj ekonomske istorije i ekonomske nauke, tj. smatralo se da je to jedina prihvatljiva ekonomska logika i da njena dosledna primena obezbeđuje ekonomski prosperitet svakoj zemlji. Taj model je prvo nametnut zemljama Latinske Amerike, a kasnije i zemljama u tranziciji. Katastrofalne ekonomske i socijalne posledice primene tog koncepta u Rusiji i nekim drugim zemljama potpuno su ignorisane ili su njihovi neuspesi u tranziciji objašnjavani lokalnim specifičnostima i, navodno, nedoslednom primenom tog koncepta. Podsećam da je krajem 2000. godine tadašnji predsednik MMF, na godišnjoj skupštini te institucije, izjavio da bi slučaj Argentine trebalo da uđe u sve udžbenike makroekonomije kao primer uspešnog rasta i razvoja privrede jedne zemlje ako se ona pridržava recepata MMF. I samo nakon godinu dana od te izjave, dolazi do sloma privrede u toj zemlji, ali pobornici neoliberalizma su to objašnjavali navodnim neodgovornim ponašanjem političara Argentine. U to vreme se pojavila čuvena knjiga dobitnika Nobelove nagrade za ekonomiju Džozefa Štiglica „Protivrečnosti globalizacije”⁵, u kojoj je žestoko kritikovao filozofiju neoliberalizma i pokazao pogubne posledice njegove primene, kako u Rusiji tako i u nekim zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji (Stiglic 2002). Naravno, on je žestoko kritikovan, ali bez ubedljive argumentacije.

Samozvani „vizionari” ekonomskih reformi i politički vrh Srbije su potpuno ignorisali upozorenja prof. dr Jožea Mencingera, nobelovca Džozefa Štiglica, prof. dr Svetozara Pejovića, prof. dr Branka Miljanovića, prof. dr Jovana Dušanića i niza drugih ekonomista koji su krajem 2000. i početkom 2001. g. upozoravali i apelovali da SR Jugoslavija, odnosno Srbija ne prihvati model ekstremnog neoliberalizma koji je tada nametao MMF svakoj zemlji članici koja je računala na kredite te institucije, kao i na kredite Svetske banke. Navedimo samo dva upozorenja sa kraja 2000. i početka 2001. godine.

Krajem 2000. godine, glavni kreator vrlo uspešne tranzicije privrede Slovenije Jože Mencinger vlastima i kolegama u Srbiji poručio je sledeće:

„Poručio bih svojim kolegama u Jugoslaviji da se mnogo ne oslanjaju na savete svetskih ekonomista. Nama su neki od tih ekonomista na početku devedesetih godina i predlagali da fiksiramo kurs tolara, čemu smo se odlučno oduprli”⁶.

Prilikom prve posete Beogradu, nobelovac Džozef Štiglic rekao je sledeće: „Postoje brojni slučajevi koji pokazuju da saveti MMF nisu u skladu sa interesima zemlje kojoj su upućeni. Zato se morate diplomatski suprotstaviti „šok terapeutima” i „monetarnim fundamentalistima” iz MMF braneci vlastite interese. Jer, ulog u tranziciji je mnogo veći od ekonomije – u pitanju je razvoj celokupnog društva”⁷.

S obzirom da je Slovenija od svih zemalja u tranziciji u tom procesu imala najviše uspeha, navedimo preporuke još dvojice njihovih ekonomista koje su davali vlastima, zvaničnicama i kolegama u Srbiji.

⁵ Stiglitz, E. J., (2002) *Globalization and Its Discontents*, New York, WW Norton Dr Company.

⁶ Intervju u dnevnom listu „Danas” (12. 10. 2000).

⁷ Intervju u nedeljniku *Ekonomist Magazin* (12. 03. 2001).

Prilikom razmatranja Nacrta zakona o privatizaciji, na savetovanju održanom krajem marta 2001. g. na Ekonomskom fakultetu u Beogradu vrlo ugledni slovenački ekonomist prof. dr Janez Prašnikar je poručio: „Želim da uspete i nisam došao ovde da vam solim pamet, ali nisam siguran da ste izabrali dobar put”. On je dalje istakao da su političari i vrhunski ekonomisti Slovenije, posle svestrane i dugotrajne rasprave (početkom devedesetih godina prošlog veka), došli do zaključka da treba odustati od ideje o prodaji neprivatizovanih preduzeća zbog njihovog ubeđenja da je malo verovatno da će u zemlju doći solidni strani strateški partneri i da se može očekivati dolazak špekulativnog kapitala od koga bi bilo veće štete nego koristi, pa su se zbog toga odlučili na insajdersku privatizaciju⁸.

Takođe vrlo ugledni slovenački ekonomista prof. dr Ivan Ribnikar, u intervjuu za „Politiku“, u jesen 2002. godine je naglasio sledeće: „Najvažnija stvar u tranziciji je da se ne dozvoli da propadne nijedno preduzeće čiji se problemi mogu rešiti. U Sloveniji je, na primer, propalo vrlo malo preduzeća. Logika da sve treba počistiti kao da ništa ne valja, pa da se onda kreće od početka – je pogrešna. Slovenija je spasavala sve što se spasiti moglo. Sproveli smo sanaciju banaka. Delom su preduzeća opstala preko pomoći banaka, a delom dobijali sredstva direktno od države. Ako pustite da propadne sve što mislite da ne vredi, onda će malo šta ostati... Ukoliko bi posle tog propadanja, nastupila jaka preduzetnička inicijativa, to bi bilo dobro, no to slabo ide”⁹. Vredne poruke ovog poznatog ekonomiste odnosile su se i na politiku valutnog kursa. Naime, na pitanje novinara kako ocenjuje dvogodišnju politiku fiksnog valutnog kursa u Srbiji, on je odgovorio: „Kao član Saveta Centralne banke Slovenije svo vreme sam uticao da se vodi politika fluktuirajućeg valutnog kursa, jer smo smatrali da *fiksni kurs nije dobar* (podvukao M. K.) i uvek smo vodili računa da *ne uništimo domaću industriju koja izvozi* (podvukao M. K.), jer fiksni kurs može sniziti inflaciju, ali *inflacija nije najveće zlo – veće je zlo ako imate 20% ili više od 20% nezaposlenosti*”¹⁰ (podvukao M. K.).

Samozvani „vizionari” nisu ova i pogotovu upozorenja, istina malobrojnih domaćih ekonomista, mogli ili nisu hteli da uvažavaju.

Imao sam razumevanja za fiksiranje valutnog kursa krajem 2000. i početkom 2001. godine, jer je bilo bitno da se i time što više smanje inflatorna očekivanja. S druge strane, smatrao sam da je liberalizacija uvoza koju je u maju 2001. isforsirao tadašnji ministar za ekonomske odnose sa inostranstvom SR Jugoslavije prof. dr M. Labus¹¹ – preterana i neadekvatna s obzirom na vrlo teško stanje u privredi nakon devetogodišnjih sankcija, desetogodišnjeg dezinvestiranja, agresije NATO-a, raspada zemlje i sl.

Kada su krajem 2001. godine samozvani „vizionari” privrednih reformi, na savetovanju koje je organizovalo Naučno društvo ekonomista, obelodanili da će se politika fiksnog valutnog kursa i dalja liberalizacija uvoza nastaviti (Labus, 2002, Dinkić, 2002. i Đelić, 2002), istakao sam da će ta politika imati za posledicu vrlo dinamičan rast uvoza, destimulisanje izvoza, vrlo dinamičan rast spoljnotrgovinskog i deficita tekućeg platnog bilansa i da će dovesti do gušenja domaće, pre svega industrijske proizvodnje (Kovačević, 2002a). Te moje argumente tada je podržao jedino prof. dr Lj. Madžar (2002).

Povodom tih kritika, M. Dinkić je na tom skupu izjavio da je, dok je slušao moje i Madžareve kritike, imao utisak da se ne nalazi u 2001. već u 1970. godini i da je „zapanjen takvim stanjem naše svesti u 2001. godini i da ne zna da li smo bili svesni kada smo sve to izgovorili, jer je to zalaganje za *status quo*” (Dinkić, 2002).

Pre i neposredno posle oktobarskih promena iz 2000. godine tadašnji opozicionarni lideri, a nakon tog događaja – zvaničnici Srbije i niz ekonomista su obećavali spektakularan rast privredne aktivnosti, životnog standarda i priliva stranog kapitala, naročito u formi tzv. stranih direktnih investicija, ali i preko četiri donatorske konferencije. Trebalo bi mnogo prostora da se navedu sva bombastična obećanja političara koji su se našli na visokim funkcijama tokom 2001. godine, a većina njih se i sada nalaze na vrlo važnim funkcijama. Nažalost, kod nas je odavno postalo pravilo da političari mogu svašta obećavati i da ih niko ne proziva što se ta njihova obećanja nisu ispunila. Iako tu praksu ne odobravam, u ovom referatu zbog raspoloživog prostora, o tim konkretnim obećanjima neću detaljnije govoriti. I dve grupe ekonomista, kako ona okupljena oko tada nevladine organizacije samozvanih „eksperata” G-17, tako i ona koja je formirana na

⁸ Prof. dr Janez Prašnikar, izlaganje na savetovanju posvećenom privatizaciji preduzeća i banaka, održanom u martu 2001. g. na Ekonomskom fakultetu u Beogradu.

⁹ Intervju „Politika”, 30. 09. 2002.

¹⁰ „Politika”, 14. 10. 2002.

¹¹ Vrlo veliki doprinos toj nagloj i preteranoj liberalizaciji uvoza dao je savetnik M. Labusa dr Boris Begović, koji se do tada bavio problematikom, koja nema nikakve veze sa spoljnom trgovinom.

predlog tadašnjeg guvernera Narodne banke Jugoslavije pokojnog Dragoslava Avramovića¹², obećavale su da će, nakon promene režima, doći do snažne finansijske podrške iz inostranstva po nizu osnova i da će zbog toga i niza unutrašnjih promena i faktora doći do kratkoročnog i srednjoročnog vrlo dinamičnog rasta privredne aktivnosti i životnog standarda i bitnog smanjenja spoljnog duga. Nemam dokaza, ali imam snažan utisak da su obe ove grupe ekonomista svesrdno prihvatili preporuke tzv. Vašingtonskog sporazuma¹³.

Nova vlast na nivou SR Jugoslavije i Srbije, formirana početkom 2001. godine, isticala je nužnost što bržeg normalizovanja odnosa sa MMF i Svetskom bankom sa ciljem dobijanja finansijske podrške od ovih institucija, tj. mobilisanje stranih sredstava za finansiranje ekonomskog oporavka putem kredita i donacije i reprogramiranja, odnosno otpisom 2/3 ogromnog duga (naraslog pre svega preko redovnih i zatezних kamata tokom sankcija) Pariskom i Londonskom klubu. Podrška i korišćenje sredstava Fonda pretpostavljalo je izradu i sprovođenje programa stabilizacije prema njegovoj metodologiji predviđenoj za „aranžman o produženom finansiranju” (Extended Arrangement) ili „olakšica za pojačano strukturno prilagođavanje” (ESAF). Dobijanje pomoći po osnovu aranžmana o produženom finansiranju pretpostavljalo je izradu i prihvatanje srednjoročnog programa makroekonomskih i strukturnih reformi, uravnoteženje budžeta, odgovarajuću politiku valutnog kursa i kamatnih stopa, ukidanje najvećeg dela spoljnotrgovinskih ograničenja, odnosno liberalizaciju spoljne trgovine, a pre svega uvoza, utvrđivanje limita uzimanja novih kredita u inostranstvu od strane države, liberalizaciju režima stranih direktnih investicija, brzu i sveobuhvatnu privatizaciju, liberalizaciju cena, održavanje dogovorenog nivoa deviznih rezervi itd. Drugim rečima, pravila Vašingtonskog konsenzusa su i u ovom aranžmanu došla do punog izražaja. U najkraćem, poenta je bila da će ovim programom preko tzv. makroekonomske stabilizacije, liberalizacije spoljnotrgovinskog sistema i sistema koji reguliše strane direktne investicije i brze i sveobuhvatne privatizacije, biti obezbeđen dinamičan rast i razvoj privrede a time i životnog standarda, rast spoljnotrgovinske razmene, posebno izvoza, visok priliv stranog kapitala u formi stranih direktnih investicija i samim tim bitno smanjenje spoljnog duga za nekoliko narednih godina. Zvaničnici, a i niz ekonomista su isticali da će sporazum sa Fondom i Svetskom bankom imati za posledicu vrlo dinamičan priliv stranih direktnih investicija i da će oni doprineti bitnom poboljšanju „imidža” zemlje u svetu. Isticalo se da će biti održane četiri donatorske konferencije i na svakoj od njih bi bilo ostvareno po milijardu i trista miliona dolara, a od toga 2/3 bi bile donacije a 1/3 povoljni krediti (Đelić, 2002: 25). Obećano je da će se obezbediti otpis 2/3 spoljnog duga SRJ prema Pariskom i Londonskom klubu i da će on, nakon toga, biti smanjen sa oko 12 milijardi dolara, koliko je iznosio krajem 2001. godine, na samo 7 milijardi i da on u tom slučaju neće predstavljati ograničenje za dinamičan privredni rast (Labus, 2002: 22).

Tadašnji ministar za finansije mr B. Đelić je na savetovanju obećao da će Srbija za samo tri godine biti zemlja koja je „doživela najbrži privredni rast” u kojoj se „otvaraju najinventivnija i najinteresantnija radna mesta” i da će se u svetu pričati o „srpskom čudu” (Đelić, 2002: 24).

Iako su privredne performanse u 2001. godini bile vrlo skromne, tj. bile su znatno slabije od obećanja, tokom 2002. godine zvaničnici Srbije, a naročito samozvani „vizionari” ekonomskih reformi i dalje šire iluzije o „impresivnim performansama” privrede u celini, a posebno u sferi ekonomsko-finansijskih odnosa sa inostranstvom. U tome se posebno isticao tadašnji guverner NBJ M. Dinkić. On je na više mesta isticao da visina valutnog kursa ne utiče na izvozne rezultate da se valutni kurs održao dve godine i da se on neće menjati u narednih deset godina (!!!) i da će on, valjda zbog toga, jednog dana dobiti Nobelovu nagradu za ekonomiju. (!!!)

Od kraja 2001. godine do danas u vrlo velikom broju radova dokazivao sam da nema nikakve realne osnove za veliki optimizam i da nametnuti koncept reformi ima vrlo ozbiljnu konstrukcionu grešku i da daje vrlo loše rezultate i da je doneo tzv. „holandsku bolest” privredi, pa se sve više pretvara u koncept „spržene zemlje” i da bi ga trebalo što pre napustiti (Kovačević, 2002a, 2002b, 2002c, 2003, 2004).

¹² Predsednik Saveta projekta bio je Dragoslav Avramović, a članovi Milena Jovičić, Bojan Dimitrijević, Branislav Pomoriški, Veselin Vukotić, Božidar Đelić, i tri „poznata strana profesora i stručnjaka” – Paul Marer, Ban Slay i Michael Londesmann. Direktor projekta bio je Pavle Petrović, a autorski tim su činili: Mihail Aranderenko, Miloško Arsić, Stojan Babić, Vladan Božić, Mirko Cvetković, Dijana Dragutinović, Branko Hinić, Radovan Kovačević, Radovan Jelašić, Aleksandar Jeremić, Željko Matijević, Goran Milićević, Radmilo Pešić, Pavle Petrović, Dejan Popović, Ivan Tašić, Stojan Stamenković, Milica Uvalić, Gordana Vukotić-Čotić i Boško Živković.

¹³ Vašingtonski sporazum je skup pravila ekonomske politike i privrednosistemskih mera koji je 1989. godine „preporučeno” – zemljama u razvoju (pre svega Latinske Amerike) od strane Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i Ministarstva finansija (tzv. Trezora), SAD ako pretenduju na dobijanje novih kredita.

Nažalost, sva upozorenja stranih i domaćih ekonomista o pogubnim ekonomskim i socijalnim posledicama eventualne primene koncepta neoliberalnog kapitalizma, odnosno primene najvažnijih „zapovesti” tzv. Vašingtonskog konsenzusa koje je usvojio i nametao MMF jednostavno su ignorisana od strane vlasti i tzv. „eksperata” i samozvanih „vizionara” privrednih reformi. U nekim elementima reformi oni su se pravili „većim katolicima od Pape”. Forsiran je koncept koji je doveo do teške deformacije ponude i tražnje deviza i ekstremno precenjene vrednosti dinara, što je, uz preteranu liberalizaciju uvoza, imalo za posledicu enorman rast uvoza, destimulisanje izvoza, eskalaciju spoljnotrgovinskog deficita, a posebno tekućeg računa deficita, tekućeg računa platnog bilansa, a time i gušenje domaće proizvodnje. Model privatizacije je takođe bio defektan, što je dodatno dovelo do vrlo nepovoljnih privrednih performansi u periodu od 2000. do 2008. godine.

Iako primena tog koncepta nije potpuno realizovana, ekonomske i socijalne posledice njegove primene su katastrofalne. Taj zaključak važi čak i kada isključimo podatke za tekuću godinu. Naime, za prvih osam godina ostvarena je vrlo skromna prosečna stopa rasta BDP (od 5,4%), pogotovu kada se ima u vidu vrlo niska statistička osnova iz 2000.g. Uz to, kvalitet tog rasta je vrlo problematičan, jer je zasnovan na neodrživom rastu usluga. On je bio više virtuelnog nego realnog karaktera, o čemu sam pre dve godine detaljnije pisao (Kovačević, 2007). U prošloj godini nivo fizičkog obima industrijske proizvodnje je bio niži nego 1998. g. i čak nije dostigao 50% obima iz 1990. godine. Uvoz robe, izražen u dolarima, bio je u 2008. g. 6,8 puta, a uvoz usluga 15,3 puta veći nego 2000. g. Spoljnotrgovinski deficit u 2008. g. bio je 7,1 puta veći nego 2000. godine. Vrednost uvoza robe i usluga u 2008. g. bila je 7,6 puta, a deficit u razmeni robe i usluga bio je oko 8 puta veći nego 2000. g. Deficit tekućeg računa platnog bilansa bio je čak 20,6 puta veći nego 2000.g. Spoljni dug, izražen u dolarima, povećan je sa 10,83 na oko 30 milijardi dolara, a izražen u evrima sa oko 11 gotovo na gotovo 22 milijarde. Broj nezaposlenih se čak i povećao, a konkurentnost privrede se smanjila, što pokazuje najnoviji izveštaj Svetskog ekonomskog foruma.

Najnovije rang liste faktora konkurentnosti Svetskog ekonomskog foruma (objavljene 8. 09. 2009. g.) uglavnom se zasnivaju na podacima iz 2008. g., ali su one, i pored toga, za Srbiju poražavajuće. Navedimo, po našem mišljenju najvažnije.

Vrlo je neprijatan ranije navedeni nalaz da je Srbija po konkurentnosti privrede pala za osam mesta, tj. da se našla na tek 93. mestu od 133 zemlje koje skupa stvaraju preko 98 posto svetskog bruto proizvoda. Međutim, šokantni su sledeći nalazi:

- Od evropskih zemalja iza Srbije su samo Albanija (na 96. mestu) i BiH (109),
- Tunis je za 53, Turska za 32, Crna Gora za čak 21. mesto ispred Srbije, a i Makedonija je za devet mesta ispred Srbije, a prošle godine je bila četiri mesta iza nje,
- Ispred Srbije se nalaze i sledeće zemlje: Namibija (74), El Salvador (77), Šri Lanka (79), Gambija (81), Ukrajina (82), Trinidad i Tobago (86), Gruzija (90), Jamajka (91), Senegal (92), itd.
- Trebalo bi posebno naglasiti da se najuspešnije zemlje u tranziciji koje nisu (poput Srbije), prihvatile koncept reformi koje su nametnule međunarodne finansijske institucije, posebno MMF, nalaze u prvom delu ili u sredini prve trećine ove liste: Kina na 29, Češka Republika na 31, a Slovenija na 37. mestu.
- Među ekonomskim elementima konkurentnosti kod kojih je Srbija najviše pogoršala svoju poziciju u odnosu na prošlogodišnju rang listu, posebno se ističu:
 - kod transfera tehnologije po osnovu stranih direktnih investicija, ostvaren je pad od čak 67 mesta (sa 14. na 81. mesto),
 - kod odnosa plaćanja i produktivnosti – za 27 mesta,
 - raspoloživosti istraživača i inženjera takođe ostvaren pad – za 27 mesta,
 - kada je u pitanju makroekonomska stabilnost, bolje reći nestabilnost, ostvaren je pad – za 25 mesta (sa 86. na 111. mesto),
 - po visini deficit budžeta – za 24 mesta,
 - po kvalitetu sistema obrazovanja – za 22 mesta (ali je i dalje vrlo solidno plasirana),
 - po uključenosti na Internet – za 21 mesto,

- u oblasti saradnje univerziteta i privrede u oblasti istraživačko-razvojnog rada zabeležen je pad – za 19 mesta,
- korišćenje patenata – za 18 mesta,
- visine kamatne stope za – 17 mesta,
- po vremenu potrebnom za početak biznisa – za 17 mesta,
- kvalitet lučke infrastrukture takođe pad za – 17 mesta,
- kod fleksibilnosti u određivanju plata – za 16 mesta,
- kada je u pitanju visina inflacije takođe je zabeležen pad na rang listi – za 16 mesta,
- po nivou tehnološke baze – takođe pad za 16 mesta
- etika u firmama – za 14 mesta,
- po izdacima preduzeća za istraživanje i razvoj, razvoju klastera i kvalitetu avionskog transporta – za po 13 mesta,
- po primeni inovacija – za 10 mesta.

Kada se radi o konkretnim oblastima i faktorima konkurentnosti, Srbija je najgore plasirana kod „odliva mozgova” – čak je na 132. mestu, tj. iza nje je samo jedna zemlja, što je zaista neverovatno i šokantno. Nešto bolje, ali takođe je poražavajuće njeno mesto kod stepena tržišne dominacije (131. mesto), efikasnosti, bolje reći neefikasnosti antimonopolske politike (130), zaštite interesa manjinskih akcionara (128), usvajanja nove tehnologije u preduzećima (125), nacionalne sklonosti, odnosno stopi štednje (123), kvalitetu ukupne infrastrukture (122), stepenu, obuke zaposlenih (120), intenzitetu lokalne konkurencije, kao i kvalitetu i efikasnosti upravnih odbora (takođe 120), kvalitetu puteva (117), ekonomske nestabilnosti (111), i razvijenosti investicija (110. mesto).

Sigurno je da se listama koje kreira Svetski ekonomski forum mogu staviti razne primedbe, ali je bitno naglasiti da te liste imaju sve veći broj pristalica i sve se više koristi u poslovnom svetu i ona se prezentira na najpoznatijem godišnjem skupu političara, privrednika i istraživača.

Sigurno je da je sve ono što se dešavalo devedesetih godina prošlog veka vrlo teško pogodilo konkurentnost privrede Srbije i celine i njegove bitne elemente. Ali je bilo normalno očekivati da će se stanje u toj vitalnoj oblasti, nakon ukidanja sankcija, prekida bombardovanja i društvenog prevrata u Srbiji – bitno popraviti. Nažalost, ove liste govore da do toga nije došlo, već da se pozicija Srbije na rang listi konkurentnosti privreda osetno pogoršala, naročito u poslednjoj godini. To je posledica niza faktora od kojih se, po našem mišljenju, posebno ističu:

- pogrešan koncept reformi koji se forsira od početka 2001. godine,
- negativna selekcija kadrova na svim nivoima,
- erozija ljudskog kapitala i sve intenzivniji „odliv mozgova” u inostranstvo,
- drastičan pad morala na svim nivoima, što pokazuje bujanje korupcije,
- vrlo slabe i sve slabije vlade,
- sve veća kriza vrednosnog sistema,
- slabost državnih institucija,
- nepostojanje pravne države i defektnost mnogih zakona,
- vrlo niska sklonost štednji, vrlo skromno i često pogrešno investiranje,
- vrlo skroman uvoz opredmećene i neopredmećene tehnologije i sve teži položaj naučno-istraživačke delatnosti, što rezultira sve većim tehnološkim zaostajanjem.

5. Šta činiti i ima li izlaza iz teške društvene i ekonomske krize?

Suštinsko pitanje koje se nameće jeste, kako zaustaviti drastično pogoršanje privrednih performansi i pad Srbije na rang listi zemalja po konkurentnosti privrede i kako ih bitno unaprediti. Kompletan odgovor na to pitanje zahteva angažovanje ogromnog broja vrhunskih stručnjaka iz više oblasti.

Iz svega izloženog, iole obaveštenom istraživaču je jasno da je užasno teško odgovoriti na pitanje, kako izaći iz stanja teške društvene i ekonomske krize u Srbiji i da li uopšte, u datim internim i eksternim ograničenjima, ima uslova za prevazilaženje tog vrlo teškog stanja. Naši neoliberali, koji su još vrlo uticajni, i predstavnici MMF ističu da je Srbija došla u tešku krizu zbog toga što reforme nisu obavljene po receptima međunarodnih finansijskih institucija i tzv. Vašingtonskog sporazuma. Oni ističu, da se država preterano upliće u privredu i da guši preduzetništvo i da je zbog svega toga tržište deformisano, što negativno deluje na privredne performanse. Oni zagovaraju potpunu, što bržu privatizaciju, dalju liberalizaciju uvoza, stvaranje stimulatívne poslovne klime, kvalitetnog pravnog sistema i kvalitetnih državnih institucija. Međutim, tu se postavlja pitanje, da li je moguće izbeći teške dosadašnje i potencijalne deformacije do kojih dolazi u svim zemljama ekstremnog neoliberalizma, kao što su SAD, Velika Britanija i sl. Drugo, postavlja se pitanje, kako stvoriti pravnu državu i kvalitetne državne institucije kad se zna u kakvom su stanju sfera politike i pravni sistem i kakav je stručni i moralni kvalitet lica u vrhu političke piramide. Treće, da li je Srbija u uslovima narkomanske zavisnosti od stranog kapitala, pre svega, od kredita MMF, ima bilo kakvu alternativu u koncipiranju privrednih reformi i mera ekonomske politike i neće li biti prinuđena da radi po diktatu MMF, koji i dalje zagovara, istina, nešto umekšan neoliberalizam. Međutim, neoliberali uopšte, pa i oni u Srbiji, ignorisali su ili kritikovali nalaze jedne studije koju su finansirale Ujedinjene nacije, a kojom su rukovodili nobelovci Robert Solou i Majkl Spens (Solow, Spens, 2008). Naime, u toj studiji je utvrđeno da su posle Drugog svetskog rata trinaest zemalja u dugom roku od 30 godina, ostvarivale prosečnu godišnju stopu rasta BDP 7 ili više od 7%. I što je bitno naglasiti – nijedna nije u to vreme praktikovala neoliberalni koncept. Zbog svega navedenog, već desetak godina dokazujem da je neoliberalni koncept doneo ogromne štete i da će u slučaju dalje primene, štete biti još veće. Zbog toga je krajnje vreme da sa scene nestanu neke institucije i pojedinci koji kreiraju privredne reforme i mere ekonomske politike.

Za početak, sadašnji Nacionalni savet za konkurentnost na čelu sa B. Đelićem, ako njegovi članovi drže do morala, morao bi odmah podneti ostavku ili na drugi način nestati sa scene. Članovi Vlade koji vode ekonomsku politiku od 2001. godine, ali i guverner Narodne banke Srbije, tj. M. Dinkić, B. Đelić, M. Cvetković, R. Jelašić, A. Vlahović bi morali nestati sa političke scene, jer su najodgovorniji za ponižavajuće pozicije Srbije na pojedinim rang listama zemalja po bitnim elementima konkurentnosti. Nova vlada, novi parlament i predsednik Srbije, morali bi okupiti vrhunski tim stručnjaka iz više naučnih oblasti koji žive u zemlji ili u inostranstvu koji bi formulisali optimalnu strategiju društvenih i privrednih reformi, mera ekonomske politike i strategiju povećanja konkurentnosti privrede, kao i niz drugih strategija, koje bi se, nakon svestrane rasprave, prihvatile i dosledno sprovodile. Ako do toga ne dođe, ekonomska i društvena kriza u Srbiji bi dobijala još dramatičnije razmere, što bi imalo katastrofalne ekonomske i socijalne posledice, a Srbija bi postala zemlja očajnog staračkog stanovništva.

Literatura:

- [1] Dinkić, M., (2002) Monetarna politika i reforma bankarskog sistema, „Ekonomski anali”, tematski broj.
- [2] Dinkić, M., (2002) Replika na izlaganje M. Kovačevića i LJ. Madžara, „Ekonomski anali”, tematski broj.
- [3] Domadenik, P., Prašnikar, J., Svejnar, J., (2001) Restructuring Slovenien Firms In Imperfectly Developed Markets“, zbornik Tranzicija i privatizacija preduzeća i banaka, „Ekonomski anali”, tematski broj, maj.
- [4] Dušanić, B. J., (2001) Jugoslovenska privreda na početku trećeg milenijuma, „Finansije”, broj 1–2.
- [5] Dušanić, B. J., (2001) Ortodoksni i heterodoksni programi stabilizacije, „Finansije”, 3–4.
- [6] Dušanić, B. J., (2002) Srbija na dobrom (reformskom) putu ili ne?, u Zborniku Tekuća privredna kretanja i opcije ekonomske politike za 2003, „Ekonomski anali”, tematski broj, decembar.

- [7] Dušanić, B. J., (2007) Washington Conesensus – kodifikovani program ekonomskog kolonijalizma, Beograd, Nova Evropa.
- [8] Đelić, B., (2002) Srednjoročna ekonomska vizija i glavne smernice ekonomske politike za 2002, „Ekonomske anali”, tematski broj.
- [9] Kovačević, M., (2002) Efekti postojeće politike valutnog kursa i liberalizacije uvoza, „Ekonomske anali”, tematski broj.
- [10] Kovačević, M., (2002) Nužnost napuštanja dosadašnjeg koncepta ekonomske politike, „Ekonomske anali”, tematski broj.
- [11] Kovačević, M., (2004) Spoljna zaduženost Srbije i Crne Gore, uvodno izlaganje na Okruglom stolu na temu: Spoljna zaduženost Srbije i Crne Gore: stanje, perspektive, politika, „Ekonomske anali”, tematski broj.
- [12] Kovačević, M., (2004) Dugoročne tendencije, stanje i ograničavanja rasta konkurentnosti privrede i izvoza Srbije, uvodni referat na savetovanju na temu: Ekonomsko-finansijski odnosi sa inostranstvom – Konkurentnost privrede i izvoza, „Ekonomske anali”, tematski broj.
- [13] Kovačević, M., (2004) Nužnost napuštanja postojeće spoljnotrgovinske politike i valutnog kursa, Zbornik referata sa savetovanja na temu: Ekonomske politike i razvoj 2004/2005, „Ekonomske anali”, tematski broj.
- [14] Kovačević, M., (2005) Rizici daljeg olakog zaduživanja Srbije u inostranstvu, uvodno izlaganje na Okruglom stolu na temu: Spoljna zaduženost Srbije i pretnja dužničke krize, „Ekonomske anali”, tematski broj.
- [15] Kovačević, M., (2005) Uzroci i posledice apresijacije dinara, „Ekonomska misao”, br. 3–4.
- [16] Kovačević, M., (2007) Aktuelni problemi ekonomsko-finansijskih odnosa sa inostranstvom, u zborniku „Ekonomske anali”, Beograd, Ekonomski fakultet
- [17] Kovačević, M., (2008) Realne i virtuelne performanse privrede Srbije u periodu 2000–2007. godine, u zborniku „Tekuća privredna kretanja, ekonomska politika i strukturne promene u Srbiji 2007/2008. godine”, Beograd, Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka i Ekonomski fakultet
- [18] Kovačević, M., (2008) Trendovi, stanje i perspektive ekonomsko-finansijskih odnosa Srbije sa inostranstvom, u zborniku „Ekonomske anali”, Beograd, Naučno društvo ekonomista sa Akademijom ekonomskih nauka
- [19] Kovačević, M., (2009) Uzroci i posledice svetske ekonomske krize i efekti na Srbiju, uvodno izlaganje na savetovanju u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, „Ekonomska diplomatija”, br. 1–2/3–4. 2009.
- [20] Labus, M., (2002) Elementi ekonomske politike u 2002, „Ekonomske anali”, tematski broj.
- [21] Solow Robert and Spens, Michael (2008), The Growth Report: Strategies for Sustainable Growth and Inclusive Development, Commission of Growth and Development (World Bank, Njujork, maj.
- [22] Štiglic, Dž., (2002) Protivrečnosti globalizacije, Beograd
- [23] World Economic Forum (2009) The Global Competitiveness Report 2009-2010. Njujork, Geneva.